

idrak

Dini Arařtırmalar Dergisi / Journal of Religious Studies
Cilt / Volume-3 • Sayı / Issue-1 • Haziran 2023

Cilt | Volume: 3 • Sayı | Issue: 1
15 Haziran | June 15, 2023

Zünnûn el-Mısırî'nin Düşüncesinde Mârifet

Ma'rifa in Dhu'l-Nün al-Mısırî's Thought

Büşra Canbaz

Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf, Bursa/Türkiye.
Research Assistant, Bursa Uludağ University, Institute of Social
Sciences,
Department of Basic Islamic Studies, Tasawwuf, Bursa/Turkey.
busracanbaz@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9451-4111

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Arařtırma Makalesi | Research Article
Geliř Tarihi | Date Received: 20 Ekim | October 2022
Kabul Tarihi | Date Accepted: 25 Mayıs | May 2023
Yayın Tarihi | Date Published: 15 Haziran | June 2023

Atıf | Cite as

Canbaz, Büşra. "Zünnûn el-Mısırî'nin Düşüncesinde Mârifet". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Haziran 2023), 176-195.

İntihal | Plagiarism

Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir.
This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

Telif | Copyright ©

idrak'te yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir.
The copyrights of articles published in *idrak* belong to their authors.

Published by Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Giresun University Faculty of Islamic Sciences, 28200, Giresun, Türkiye.

Zünnûn el-Mısırî'nin Düşüncesinde Mârifet¹

Öz

Bu makalenin amacı tasavvufun teşekkül seyrini belirleyen ve erken dönemin meşhur sûfilerinden biri olan Zünnûn el-Mısırî'nin (öl. 245/859) anlayışında ön plana çıkan mârifet görüşüne dair genel bir bakış sağlamaktır. Literatürde genel itibariyle Mısır mektebinin öncüsü sayılan Zünnûn el-Mısırî mârifeti tasavvufla yakın manada kullanmaktadır. Ona göre mârifete ulaşmak için kişinin süluk sürecinde hayret, zühd ve muhabbet gibi aşamaları tecrübe etmesi gerekmektedir. Bu yönüyle mârifet Hakk'ın ihsanıyla gerçekleşen ve ahlâka yansıyan bir ilim olarak duyularla, tedrisat aracılığıyla elde edilen ilimden daha üstün sayılan bir bilgi türüdür. Mârifetin başlıca alametleri Hakk'ın emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak bununla beraber kişinin yaratılmışlarla olan ilişkisinde Hakk'ın rızasını gözetmektir. Buna bağlı olarak Zünnûn'un mârifet düşüncesinde öne çıkan husus bilgi-eylem bütünlüğüdür. Mukayese edildiğinde genel itibariyle Zünnûn el-Mısırî'nin anlayışında vurgulanan bu hususlar Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) ve Sehl et-Tüsterî (öl. 283/896) gibi erken dönemin başlıca sûfilerinde rastladığımız durumlardır. Zünnûn'u bu sûfilerden ayıran söylemlerindeki üslup ve kabiliyetiyle mârifeti daha kapsamlı, sistematik bir şekilde ele alması ve bu yönüyle ön plana çıkmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Zünnûn el-Mısırî, Mârifet, Sûfi, Ârif.

Ma'rifa in Dhu'l-Nûn al-Mısırî's Thought

Abstract

The aim of this article is to provide an overview of the ma'rifa view that determined the formation course of sufism and come to the forefront in the understanding of Dhu'l-Nun al-Misri (öl. 245/859) one of the famous sufis of early period. Ma'rifa of Dhu'l-Nun al-Misri, who is generally considered to be the pioneer of the Egyptian school in the literature, is used in a close sense with sufism. According to him, in order to attain the ma'rifa, one has to experience stages such as amazement, asceticism and love in the process of initiation. In this respect, ma'rifa as a science realized by the grace of God and reflected on morality is a kind of knowledge that is considered superior to the science obtained through the senses and education. The main signs of marifah are to obey God's orders and avoid His prohibitions, as well as to seek God's consent for one's relationship with the other living beings. Accordingly, the prominent point in Dhu'l-Nun's thought of the ma'rifa is the consistency of knowledge and action. When compared, these issues, which are generally emphasized in Dhu'l-Nun al-Misri's understanding, are the situations we encounter in the main sufis of the early period such as Junayd al-Baghdadi and Sahl b. 'Abd Allah al-Tustari. What distinguishes Dhu'l-Nun from these Sufis is that he deals with ma'rifa in a more comprehensive and systematic way thanks to his tone and ability in his discourse and that he comes to the forefront with this aspect.

Key words: Sufism, Dhu'l-Nun al-Misri, Ma'rifa, Mystic, Gnostic.

1 Bu makale, yazarın "Zünnûn el-Mısırî'nin (ö.245/859) Tasavvuf Anlayışı" başlığıyla 2019 yılında Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

İlk dönemin meşhur sûfîlerinden biri olan Zünnûn el-Mısırî, Nûbeli bir babanın oğludur ve Mısır'ın İhmim şehrinde 155 (772) ya da 175 (191) yılında² doğduğu tahmin edilmektedir. Hakkında oldukça sınırlı bilgi bulunan Zünnûn el-Mısırî, literatürde genel itibariyle Mekke ve Yemen gibi çeşitli bölgelere seyahat etmesi ve itham edilen sûfîlerden biri olmasıyla bilinir.³ Bununla beraber dini ilimler haricinde kimya ve simya gibi ilimleri bilmesi, hiyeroglif yazıları okuyabilmesi Zünnûn'un ön plana çıkan özelliklerindedir. Bu tür alanlara dair kendisine nisbet edilen eserler de bulunmaktadır.⁴

Zünnûn el-Mısırî'nin ifadelerinin daha anlaşılır olması açısından erken dönem tasavvufunu genel itibariyle resmetmek istifadeli olabilir. Hicri ilk iki asırda fetihlerle beraber İslam'ın yaygınlaşması artmış ve sosyo-kültürel gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte zenginleşmeye bağlı olarak artan dünyevileşme sûfîlere göre toplumsal bozulmaya vesile olurken, ilimlerin hadis, fıkıh ve kelam gibi farklı branşlara ayrılması dini hayattaki bütünlüğün çözülmesine sebep olmuştur. Sûfîlerin bu iki hususu eleştirmesi tasavvufun ilim kimliği kazanmasının başlıca sebeplerden biridir. Yine toplumda dini yükümlülükleri küçümseyerek bu tür vazifelerini yerine getirmeyen ibâhilik gibi gruplar ortaya çıkmış ve tasavvufun dilini istismar ederek söylemlerinde kullanmışlardır. Bunun neticesinde sûfîler tasavvufun bu tür sapkın eğilimlerden farklı ve meşru bir kimliği olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Dolayısıyla ilmin kişide ahlakî bir değişim meydana getirmesi gerektiğine inanan sûfîler, tasavvufun üstün bir ilim olduğunu ifade etmekle birlikte diğer dini ilimlerle çatışmadığını belirterek, onun ilimler arasındaki yerini tespit etmeyi hedeflemişlerdir.

2 Doğum tarihine dair farklı rivayetlerin derlemesi için bk. Michael Ebstein, "Dhul-Nun al-Misri and Early Islamic Mysticism", *Arabica* 61/5 (July 2014), 562.

3 Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfîler*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 7.

4 Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schriftums* (Leiden: E. J. Brill, 1967-2010), 1/643-644; Necdet Tosun, "Zünnûn el-Mısırî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/ 575-576.

Sûfilerin ahlâki yetkinleşme ve mârifet arasında irtibat kurması onları bilgi-ilim ve mârifet arasında bir ayrıma götürmüştür. Mârifet, genel itibariyle bilmek manasındaki ilim terimiyle eş anlamda kullanılmaktadır. Ancak sûfilere göre bilmek manası dışında ilim ve mârifet farklı anlamları içeren ayrı bilgi türleridir. İlime kıyasla mârifet daha üstün ve kesin bir bilgiyi içerir. Bunun başlıca sebebi mârifetin ahlâklanma sonucunda elde edilen tecrübî bir ilim olması ve Hakk'ın ihsanda bulunmasıdır. Nitekim diğer ilimleri genel itibariyle tedrisatla öğrenmek mümkünken, herhangi bir uygulama ya da amelini kişiyi kesinlikle mârifete ulaştıracağını söylemek mümkün değildir. Bu manada Zünnûn el-Mısırî mârifeti, “*Hakk'ın kula en latif nurların eşliğinde varoluşun sırlarını keşfettirmesi*”⁵ şeklinde ifade eder. Yine bu bağlamda “*Rabbimi Rabbim ile tanıdım, Rabbim olmasa Rabbimi tanıyamazdım.*”⁶ diyerek mârifetin Hakk'ın lütfu şartına bağlı ve mükâsefe neticesinde elde edilen bir bilgi türü olduğuna dikkat çeker. Sûfilere göre kul mârifet hususunda edilgen konumdadır. Çünkü kişinin mârifete ulaşmak için yaptığı amelleri gerekli ancak yetersizdir.⁷ Bununla birlikte sûfilerin düşüncesinde mârifetin üstün bir bilgi sayılması diğer din ilimlerinin değersiz olduğu manasına gelmemektedir. Zira sûfiler bu şekildeki bir düşüncenin önüne geçmek için mârifetin ilim diliyle gerçekleştiğini belirterek şeriat ve hakikat bütünlüğünü savunmuşlardır. Bu manada Zünnûn'a göre ârifin mârifet nuru takvânın nurunu söndürmez ve ârif zahirî ahkâma ters düşen bâtın ilmine inanmaz.⁸ Bir diğer sûfi Cüneyd-i Bağdâdî ise bu anlayışı, “Bizim ilmimiz ve yolumuz Kur'an ve sünnetle mukayyettir.” diyerek ifade eder.⁹ Dolayısıyla sûfilere göre mârifet diğer ilimlere nisbeten üstün görülmekle birlikte onlara alternatif bir bilgi olmaktan ziyade Kur'an ile sünnete ters düşmeyen ve şeriatî bütünlüğü, tamamlayıcı bir bilgidir. Üstün ve kesin bir bilgi türü olmasıyla ön plana çıkan mârifet, sûfilerin anlayışında ilahi hakikatin

5 Hücûrî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 398.

6 Abdülkerîm Kuşeyrî, *Risâletü'l-kuşeyriyye: Kuşeyri Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 402.

7 Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 402.

8 Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 403, 205. Salih Çift, “Sûfilere Göre Bir Bilgi Kaynağı Olarak Mârifet”, *Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu*, ed. Hulusi Arslan, Mustafa Bozkurt (Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2012), 220.

9 Kuşeyrî, *Risâletü'l-kuşeyriyye*, 80; a. mlf., *Kuşeyrî Risâlesi*, 117.

tam olarak tanınamayacağını bilmek anlamında kullanılmaktadır. Sülûk aşamalarını geçerek Hakk'a yaklaşan sûfîler O'nun bilgisinin tam anlamıyla (hakiki manada) idrak edilemeyeceğinin fark eder ve bu sebeple mârifeti "Hakk'ın hakikatte tamamıyla bilinemeyeceğini bilmek" şeklinde tarif ederler. Zünnûn el-Mısırî'nin Allah'ın zatı hakkında tefekküre dalmayı cehalet, sıfatları ve fiilleri hakkında tefekkürü mârifet sayması bu hususa işaret etmektedir.¹⁰ Hakk'ın azameti karşısında kulun sınırlı ve noksan bir varlık olması O'nu tam anlamıyla bilmesine engel bir durumdur. Bununla beraber bu düşünce sûfîleri Hakk'ı tanımaya çalışmaktan alıkoymamış ve bütün seyri sülûk yolculuğu bunun üzerine temellendirilmiştir. Zira zatı bilenemez dahi olsa alemde O'nun sıfat ve fiillerinin tecellilerinin bulunması Hakk'ın tanınabileceğini göstermektedir.

Mârifet konusunda diğer erken dönem sûfîlerinin de Zünnûn el-Mısırî'nin görüşüne benzer bir tavrı bulunmasına rağmen onun mârifet kavramıyla ilişkilendirilen başlıca isim olmasının sebebi nedir? Bu makalede genel itibariyle bu sorunun cevabı aranacak ve Zünnûn'un mârifet görüşünün temel esasları sunulmaya çalışılacaktır.

1. Mârifet Yöntemleri

Bir bilgi türü olarak mârifet ve eylemler arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Mükâşefe ve müşâhede neticesinde yeni bir bilgi edinen kişi yine mârifetin kendisine lütfedilmesi için belirli eylemleri yerine getirerek çaba sarfetmelidir. Bu eylemler genel itibariyle şer'i ölçülere uymak ve tasavvufî terbiyenin gereklerini yerine getirmek şeklinde söylenebilir. Bununla beraber sûfîlerin mârifete ulaşmak için gerekli saydığı hususlarda ön plana çıkardığı kavramlar farklılık gösterebilmektedir. Nitekim Zünnûn el-Mısırî'nin düşüncesinde mârifetin kaynağı sayılan başlıca kavramlar tefekkür, riyâzet, müşâhede ve ilâhi lütuftur.

1.1. Tefekkür ve Riyâzet

¹⁰ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns: Evliyâ Menkıbeleri*, çev. Abdulkadir Akçiçek (İstanbul: Huzur Yayınları, 2016), 120.

Tasavvufi bir terim olarak tefekkür, genel itibariyle Hakk'ın niyetlerini ve yüceliğini düşünmek anlamında kullanılmaktadır.¹¹ Zünnûn el-Mısırî'nin düşüncesinde kişiyi mârifete ulaştıran başlıca yollardan biri kulun hayrı ve şerri birbirinden ayırmasını sağlayan tefekkür halidir. Ona göre Allah'ın âlemi nasıl tedbir ettiğini, tüm bu mukadderatı nasıl takdir ettiğini ve mahlûkatı nasıl yarattığını düşünmek sâlikin Hakk'a yakınlaşmasına vesiledir.¹² Zira kişinin âlemdeki düzen ve yaratılışın hikmetini idrak etmeye çalışması kendi acizliğiyle beraber Hakk'ın yüceliğinin bilincine varmasını ve amel-leri hususunda titiz davranması sağlayacaktır. Bu manada Zünnûn, kendi tecrübesini aktararak Hakk'ın azametini hatırladığında O'ndan hayâ ederek yasaklardan kaçındığını ifade eder.¹³ Dolayısıyla mârifete ulaştıran tefekkür, amellere yansıyan ve kişide ahlaki değişim meydana getiren bir haldir.

Tasavvuf klasikleri incelendiğinde ahlaki değişim sûfilerin mârifet konusunda sıklıkla vurguladığı bir husustur. Bir diğer ifadeyle sûfi-lere göre mârifet, Hakk'ın ihsanı şartına bağlı olsa da kulun eylemleri ve riyazeti neticesinde ahlaki değişimle gerçekleşebilen bir haldir. Zünnûn el-Mısırî mârifete ulaşmak isteyen kişinin seyrü sülûk ile nefsini terbiye etmesi gerektiğine işaret eder ve mârifet için gerekli şeyleri şu şekilde ifade eder:

Sırrını her türlü iradeden tahliye etmek, alışılmış ve âdet haline gelmiş olan şeyleri terk etmek, hiçbir beklenti olmadan ve hiçbir şeyle alaka kurmadan gönlün Allah ile sükûnete ermesi, Allah'tan başka her şeyle gönülden ilişkiyi kesmek.¹⁴

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Zünnûn'a göre kişinin mârifete ulaşabilmesi için onu Hakk'ın zikrinden alıkoyan mâsivâdan uzaklaşması ve gönlünde O'nun rızası dışında bir arzunun bulunmaması gerekir. Benzer şekilde Kuşeyrî de mârifet sürecini, kişinin önce

11 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kocabalı Yayıncılık, 2012), 348.

12 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ: Allah Dostlarının Dünyası*, çev. Hüseyin Yıldız ve Hasan Yıldız (İstanbul: Ocak Yayınları, 2015), 7/448.

13 Kelâbâzî, *et-Ta'arruf: Doğuş Devrinde Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 101.

14 Hargûşî, *Tehzibü'l-esrâr*, 46; İbnü'l-Arabî, *Bir Sûfinin Portresi: Zünnûn-i Mısırî*, 198.

Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla O'nu tanınması, ardından sıdk ve ihlasla kötü huylarından uzaklaşması ve bunun neticesinde Allah'ın kula O'ndan başka kimseyle sükûnet bulmama halini lütfetmesi şeklinde açıklar.¹⁵ Dolayısıyla mârifet, kişinin bir yönden etkin olduğu bir haldir ve ona hem kulluğu içeren hem de nefsi terbiye etmeyi gerektiren eylemler neticesinde ulaşılabilir.

1.2. Müşâhede

Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellilerini seyir ve temaşa etmek anlamında kullanılan müşâhede,¹⁶ Zünnûn el-Mısrî'nin mârifetle irtibatlandığı kavramlardan biridir. Zünnûn'a göre müşâhede halindeki sâlik, yaşadığı bu tecrübeyi ifade edemeyecek durumda olandır. Dolayısıyla ona göre müşâhede, hakikatte dille ifade edilemeyecek bir bilgi sebebidir ve kişiyi mârifete ulaştıran şey âlemde Hakk'ın tecellilerini müşâhede etmektir. Nitekim müşâhedeyle ilgili ifadesinde şöyle der:

Tüm varlıklar evliyâullah ile gülüşerek söyleştiler. Onlar, meliklerinin onlara verdiği kudret ağızlarıyla irfan sahibi olmuşlardır. Eşyada O'nun sanatının eserlerini gördükleri ve varlıkta mahlûkatının eşsiz hilkatını müşâhede ettiklerinden onlar için her şeyde bir öğüt ve zikir vardır.¹⁷

Sözlerinden anlaşıldığı üzere Zünnûn'a göre kainata Hakk'ın isim ve sıfatlarının tecellisi gözüyle bakmak, O'nu tanımaya ve bilmeye vesiledir. Yine benzer şekilde sûfilere Muhammed b. Vâsi (öl.123/741) ise "Hiçbir şeyi görmedim ki Allah'ı onda müşâhede etmiş olmayayım."¹⁸ diyerek Hakk'ı âlemde ve eşyada sahih bir yakîn ile müşâhede ettiğini ifade eder. Bu ise ancak kişinin tasavvufî terbiye ile duyularından kaynaklanan perdelerinden arınmış bir şekilde âlemi temaşa edebilmesiyle mümkündür.

Tasavvufî düşüncede haller genel itibariyle geçici duygu ve durumları ifade eden kavramlar olmakla beraber sûfilere göre bazı haller

15 Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 398.

16 Süleyman Uludağ, "Müşâhede", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 32/152-153.

17 İbnü'l-Arabî, *Bir Sûfinin Portresi: Zünnûn-ı Mısrî*, 198.

18 Hücvârî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, 393.

süreklilik göstererek kalıcı hale gelmektedir. Zünnûn el-Mısırî'ye göre süreklilik gösteren hallerden biri de müşâhededir. Zünnûn ve bir genç arasında geçen kıssa bu hususa işaret etmektedir. Rivayet edilen kıssaya göre Zünnûn Mısır'da çocukların bir genci taşıdığını fark eder ve çocuklara neden taş attıklarını sorar. Çocuklar ise gencin "Ben Allah'ı görüyorum." dediğini söyler. Bunun üzerine Zünnûn gence "Çocukların anlattığı gibi gerçekten bu sözü söylüyor musun?" diye sorar. Genç ise "Evet bu sözü söylüyorum. Ben bir lahza Hakk'ı görmesem ve aramıza perde çekilse O'na itaat (ibadet) etmem." der.¹⁹ Dolayısıyla Zünnûn bu kıssayla müşâhedenin sürekli olabileceğine dikkat çekmektedir. Bu manada Zünnûn'un anlayışında müşâhede, bir defa tecrübe edildikten sonra süreklilik arz ederek sâlikin kemâle ermesiyle beka makamına dönüşen bir hal olarak tarif edilebilir.

Sûfilere göre müşâhede ve mükâşefe gibi haller neticesinde sâlik, mârifete benzer yönleri bulunan ve bir bilgi türü olan hikmete ulaşabilir. Genel itibariyle hikmet, ilâhi sırların ve gerçeklerin bilinmesi, varlıkların var oluş amacının idrak edilmesi ile sebepler ve sonuçları arasındaki ilişkide ilâhi iradenin rolünün fark edilmesi gibi anlamları içermesi yönüyle mârifete tekabül eder. Mârifet gibi hikmet de ameller sonucunda elde edilen bilgi türlerinden biridir.²⁰ Bu anlamda Zünnûn "Zühd, hikmeti, hikmet de işin âkıbetini düşünme faziletini doğurur."²¹ diyerek kişinin dünyevi arzularından uzaklaşmasının hikmete vesile olacağını belirtir. Yine Zünnûn'un hikmetin şartı sayarak ilişkilendirdiği amellerden bir diğeri ise açlıktır. Ona göre yemekle dolu bir midede hikmet bulunmaz. Bu husus sûfilere sıklıkla işaret ettiği bir durumdur. Zira Kuşeyrî, sûfilere hikmetin kaynağını açlık olarak tesbit ettiğini ve yeme-içmeden uzak durduklarını ifade ederek sûfilere farklı pek çok rivayet aktarır.²² Dolayısıyla sûfilere göre hikmet, açlık gibi belirli riyazetlerle nefis terbiyesinin neticesinde Hakk'ın tecelli ve izlerinin müşâhede edilmesiyle birlikte ulaşılabilen bir bilgidir.

1.3. İlâhi Lütuf

19 Hücvârî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, 395.

20 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 216.

21 Kuşeyrî, *Risâletü'l-kuşeyriyye*, 282; a. mlf., *Kuşeyrî Risâlesi*, 264.

22 Kuşeyrî, *Risâletü'l-kuşeyriyye*, 50; a. mlf., *Kuşeyrî Risâlesi*, 98.

Kişiyi haramlardan ve mâsivâdan uzaklaştırarak Hakk'a yakınlılaştırılan her şey ilahi lütuftur. Sûfilerin anlayışında seyrü sülûk neticesinde elde edilen bir bilgi türü olarak mârifetin, aklî istidlâl ve kıyaslarla ya da belirli metinleri okumakla ulaşılan bilgilerden daha üstün sayılmasının en önemli sebeplerinden biri mârifete Hakk'ın lütfunun dahil olmasıdır. Sûfilere göre Hakk'ı bilmek ancak O'nun kendini tanıtmamasıyla mümkün olabilir. Allah'ın sıfatlarını ve kemalini bilebilmek O'nun hidayeti şartına bağlıdır. Zünnûn el-Mısri "Eğer her şeyden kemaliyle haberdar olan Allah kalbe muttali olursa, el-Habîr'den başkasını orada bulamazsa orayı parıl parıl bir kandil kılar." der.²³ Kandil ifadesini mârifet nuru şeklinde değerlendirdiğimizde Zünnûn, mârifetin kişinin riyazetleriyle birlikte kalbinden mâsivâyî çıkarmasının ardından Hakk'ın ihsanıyla gerçekleşeceğini ifade etmektedir.

Benzer şekilde Cüneyd-i Bağdâdî ise mârifet bahsinde "Allah'ı sen olduğun için değil O kendisini sana tanıttığı için bilebilirsin."²⁴ diyerek mârifetin ilâhi lütuf olduğuna işaret etmektedir. Mârifeti sıddık ve mukarreblerin ilmi şeklinde tanımlayan Gazzâlî (öl. 505/1111) ise kişinin kötü huylardan arınmasının ardından kalbe tecelli eden bir nur olduğunu ifade etmektedir.²⁵ Dolayısıyla bu çerçevede mârifetin Hakk'ın ihsanı olmakla beraber kişinin riyazetlerinin bu ihsana vesile olduğu söylenebilir.

2. Mârifetin Tezahürü

Tarih boyunca mârifet sahibi olmadığı halde mârifet iddiasında bulunarak insanların itibarını elde etmeye çalışan ya da şer'i yükümlülüklerin kendisinden düştüğünü söyleyen sapkın kişi ya da gruplar olmuştur. Bundan dolayı sûfiler mârifetin kişiyi Allah'ın emir ve yasaklarına uymaya yönlendireceğini söyleyerek kişide ahlâki değişimi gösteren belirli alametlerin ortaya çıkacağını vurgulamışlardır. Bu manada Zünnûn'a göre mârifetin tezahürleri olarak ön plana çıkan kavramlar hayret, edep ve muhabbettir.

23 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/202.

24 Kelabazi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf*, 97.

25 Gazzâlî, *Tasavvufun Esasları*, çev. Ramazan Yıldız (İstanbul: Dehliz Kitaplar Yayınları, 2009), 62-63; Bedriye Reis, "Gazzâlî'ye Göre Bir Bilgi Kaynağı Olarak Mârifet", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9 (2017), 10.

2.1. Hayret ve Edep

Daha önce işaret edildiği üzere sûfiler, mârifetin ilahi lütuf ve manevi çabaya bağlı kılmakla beraber Allah'ı tam anlamıyla bilmenin ve tanımanın mümkün olmadığını da vurgulamışlardı. Bu itibarla mârifetin hakikati ve ulaştığı son aşama hayret makamı olarak ifade edilmektedir. Zünnûn el-Mısırî'nin "Mârifeti en çok olan kişi, en çok hayret haline sahip olan kişidir."²⁶ şeklindeki sözü ve Sehl et-Tüsterî'nin "Mârifetin nihaî noktası hayrettir."²⁷ ifadesi sûfilerin bu görüşüne işaret etmektedir. Kişi sülûk süreci neticesinde Hakk'ı umduğundan daha üstün bir varlık olarak bulup tecellilerinin sonsuzluğunu fark edince hayret makamına ulaşır. Hakk'ı tanımaya başlayan sâlik O'na yakınlaştıkça aslında O'ndan uzaklığını da idrak eder ve Hakk'ın azameti karşısında hayrete düşerek düşünemez, muhakeme edemez hale gelir. Yakınlaştıkça uzaklığını fark etmesi sâlikin kavuşma arzusunu artırır ve hayreti devamlı hale gelir. Bu anlamda hayret aslında mârifetin tezahürü bir diğer ifadeyle sonucudur.

Mârifet sahibi olan ve Hakk'a yakınlaşan sâlik, her şeyde Allah'ın iz ve tecellilerini görmeye başlar. Fakat bu görme Zünnûn'a göre ilimsiz, gözsüz, habersiz, müşâhedesiz, sıfatsız ve perdesizdir. Ona göre âriflerin dolaşmaları Hakk'ın dolaştırmasıyla, sözleri ise Hakk'ın sözü olup âriflerin diliyle ifade edilmektedir.²⁸ Zünnûn'un burada işaret ettiği husus mârifet sahiplerinin Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanması ve gördüğü her şeyde Hakk'ın vechini bulmasıdır. Ona göre ârifin Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanması bir diğer ifadeyle Hakk'ın çeşitli sıfatları kendisinde tecelli etmesi onu diğer insanlar tarafından eziyet ve sıkıntılı durumlara karşı hoşgörülü olmaya sevkeder.²⁹

Ârifin ahlâk ve edebi Zünnûn el-Mısırî'ye göre bütün insanların ahlâk ve edebinden üstündür. Çünkü onun kalbini edeplendiren ve ahlâkını güzelleştiren mârifettir.³⁰ Onları şer'i ölçülere uyma, kötü huylardan uzaklaştırma ve insanları iyiliğe yönlendirme gibi ahlâki

26 Ferîdüddin Attâr, *Evlîya Tezkireleri: Tezkiretü'l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabalcı Yayınları 2015), 215-216.

27 Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, 339-340.

28 Attâr, *Evlîya Tezkireleri: Tezkiretü'l-evliyâ*, 215-216.

29 İbnü'l-Arabî, *Bir Sûfinin Portresi: Zünnûn-i Mısırî*, 199.

30 Attâr, *Evlîya Tezkireleri: Tezkiretü'l-evliyâ*, 216.

özellikler kazandıran şey Hakk'ı tanımaları ve dolayısıyla her şeyde Hakk'ın sırlarını bulmalarıdır. Bu anlamda onları ahlâka sevkeden husus dikkate alındığında Zünnûn sûfilerin ahlâk ve edebini diğer insanların ahlâkından üstün saymaktadır. Zünnûn'un "Kalbi edep-lendiren mârifettir." şeklindeki ifadesinde mârifetten kastını bir bilgi, kalbin edeplenmesini ise ahlâk olarak düşündüğümüzde Zünnûn'un vurguladığı konu, bilginin ahlâka dönüştüğü ölçüde önemli ve kıymetli hale gelmesidir. Zünnûn burada aslında sûfilerin anlayışında sıklıkla karşılaştığımız bilgi eylem birlikteliğine işaret etmektedir diyebiliriz. Sûfilere göre eyleme geçirilmemiş bilgi faydasız bir bilgidir. Bilgi ve eylem arasında bir bütünlük bulunmalıdır. Bir diğer ifadeyle bilgi neticesinde eylemi getirmeli ve eylemin neticesinde de yeni bir bilgiye ulaşılmalıdır. Bu düşünce sûfilerin kişinin idrak güçleri ve ahlâkı arasında ilişki kurduğunu göstermektedir. Nitekim Muhâsibî (öl. 243/857)'nin *el-Akl* adlı eserinde genel itibariyle ifade ettiği "En akıllı kişi en ahlâklı olandır." fikri bu manadadır.³¹

2.2. Muhabbet

Sûfilerin anlayışında muhabbet ve mârifet kavramları arasında sıkı bir irtibat vardır. Hakk'ı tanıyan sâlik O'nu sever ve O'na yakınlığı ile tanınması ziyadeleştikçe paralel şekilde sevgisi de artar. Bu itibarla Zünnûn el-Mısırî mârifet sahiplerinin kalbindeki en baskın halin muhabbet olduğunu ve Allah sevgisi ile Allah için sevmek duygusunun ârifte sürekli bulunduğunu ifade eder.³² Muhabbetin artmasının sebebi, kişinin mârifetinin yetkinleşmesi ve ilahi güzelliği idrak etmesidir. Dolayısıyla sâlikin muhabbeti mârifeti, mârifeti de muhabbeti ölçüsündedir ve bu iki hal arasında karşılıklı ilişki bulunmaktadır.

Zünnûn'a göre diğer haller gibi muhabbet de amele ve ahlâka yansıyan bir haldir. Ona göre Hz. Peygamber'in ahlâkına, fiillerine, emir ve sünnetlerine uymak muhabbetin tezahürlerinden biridir.³³ Yine bir diğer ifadesinde ise muhabbetle ilgili olarak Allah'ı kızdıran kişinin

31 Muhâsibî, *Akl ve Kur'an'ı Anlamak*, çev. Veysel Akdoğan (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), 225; Başer, *Şeriat ve Hakikat*, 158-159.

32 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/526.

33 Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*, 8; İbnü'l-Arabî, *Bir Sûfinin Portresi: Zünnûn-i Mısırî*, 179.

halinin sâlik için sabırdan daha acı bir şey olduğunu belirtmektedir.³⁴ Zünnûn bu benzetmeyle ârifin Hakk'ı kızdıran insanların halinden hoşlanmayacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla muhabbet kişinin hem Hakk'ı tanıyarak O'nun emir ve yasakları hususunda daha titiz davranmasına sebep olan hem de bu şekilde davranmayarak şer'i ölçülere dikkat etmeyenlerden onu uzaklaştıran bir haldir. Bu şekilde muhabbeti ahlâkına yansıyan sâlikin zamanla kalbindeki tüm sevgiler sadece O'na yönelmeye başlar. Zünnûn el-Mısırî'ye göre muhabbet gibi şevk yani Hakk'ı özlemek de sâlikin gönlünün tamamıyla Hakk'a yönelmesine sebeptir. Bu anlamda şevki, ahirette karar kılmak ve dünyada yerin yurdun olmaması şeklinde tarif etmektedir.³⁵ Muhabbet duyarak ilahi güzelliği idrak eden ve O'nu özleyen sâlik, sadece Hakk'a ve ahiret hayatına kıymet vererek dünya hayatına dair hiçbir şeye önem vermez. Bir diğer ifadeyle Zünnûn'a göre muhabbet ve şevk hallerinin tezahürü zühd hayatıdır.

3. Mârifette İdraklenme: Akıl

Genel itibariyle insanı diğer yaratılmışlardan ayıran ve mükellef kılan özellik manasındaki akıl kavramını sûfiler bir idraklenme ve ahlaklanma aracı anlamında kullanmışlardır. Yine fakihler, hadisçiler gibi diğer din alimlerinden farklı olarak sûfiler aklın kişiyi sorumlu kılan özelliğinden ziyade onun işlevselliği ve ahlâk konusunda sağladığı pratik fayda yönünü vurgulamışlardır. Bunun en önemli örneği akıl bahsine dair eser yazan Hâris el-Muhâsibî'dir. Muhâsibî'nin tarifine göre yaratılmış bir meleke olan akıl bir idraklenme aracıdır ve bir diğer idrak aracı sayılan kalp ile aralarında bir karşıtlık bulunmamaktadır. Çünkü ona göre kalp, iman ve ahlâkla terbiye edilen akıl manasındadır.³⁶ Hâris el-Muhâsibî'nin akla dair vurguladığı başlıca husus, aklın ancak kişi ahlâklı olduğunda işlevsellik kazanmış olmasıdır. Bir diğer ifadeyle kişinin akıllı olup olmadığı gösteren şey onun amelleri ve davranışlarıdır. Bu manada akıllı kişi güzel amellerde bulunan, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilen ve Hakk'ın rızasını gözeterek dünya hayatı yerine ahireti önemseyen kimsedir. Bunun yolu ise güzel ahlaktır. Çünkü akıl ahlâkla terbiye edildiği ölçüde kişiye

34 İbnü'l-Arabî, *Bir Sûfînin Portresi: Zünnûn-i Mısırî*, 182.

35 İbnü'l-Arabî, *Bir Sûfînin Portresi: Zünnûn-i Mısırî*, 185.

36 Muhâsibî, *Akıl ve Kur'an'ı Anlamak*, 227.

bahsi geçen özellikleri kazandırarak onu maksadına ulaştırabilir. Bu bağlamda akıl, insanın mükellef olduğu bilincini kazandırdığı ve bu sorumluluklarını yerine getirmesini sağladığı ölçüde akıldır. Bu şekilde işlevini yerine getirmeyen akıl ise noksan akıl sayılmaktadır. Dolayısıyla Muhâsibî'ye göre Allah'ı akletmek şer'i ölçülere uyarak O'nun rızasını kazanmaya çalışmak demektir ve Hakk'ın rızasını en çok gözeten kişi en akıllı kişidir. Hâris el-Muhâsibî'de ki bu anlayışı Zünnûn'dan sonraki bir örnek olarak Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) de devam ettirmektedir. Hakîm et-Tirmizî de Muhâsibî'yi teyit eder şekilde kalbi ahlâkla terbiye edilen akıl manasında kullanarak ahlakla ilişkili olarak ele almaktadır.³⁷

Hâris el-Muhasibî ve Hakîm et-Tirmizî'de gördüğümüz akıl anlayışına benzer bir yaklaşıma Zünnûn el-Mısırî'de de rastlamaktayız. Ona göre Allah yoluna giren kişi bilgelere ilk olarak akılı sormalıdır. Çünkü çoğu şey ancak akılla idrak edilebilir. Allah için bir şey yapacak olan insan, önce neden böyle bir şey yaptığını düşünmeli sonrasında yapmalıdır.³⁸ İfadelerinden anlaşıldığı üzere Zünnûn'un düşüncesinde akıl bir idrak aracıdır ve Muhâsibî'nin de belirttiği gibi ahlaklanmayı sağladığı miktarda akıl işlevini yerine getiriyor demektir. Nitekim Zünnûn'un tarifine göre akıllı kişi, "Günahını bilen, başkasının günahı konusunda hoşgörülü olan, kendi elinde olanlarda cömertçe davranıp, başkasının elindekilerde gözü olmayan ve kimseye eziyet etmeyip başkalarından gelen eziyetlere tahammül eden kişidir."³⁹ Dolayısıyla Zünnûn'a göre ahlâki özellikler kişinin akıllı olduğunu gösteren delillerdir.

Zünnûn el-Mısırî'ye göre aklın kemale ermesi ise kişinin Allah'ın emirlerini yerine getirmesi ve yasakladığı şeylerden uzak durmasıyla mümkündür.⁴⁰ Bu bağlamda Zünnûn'a göre aklın ne ölçüde işlevini yerine getirdiğini, yetkinleştiğini ya da noksan kaldığını gösteren başlıca şey şer'i ölçülere uymasıdır. Zünnûn'un bir diğer ifadesinde "Kalplerin meyveleri akılla toplanır."⁴¹ şeklinde bahsettiği akıl da

37 Tirmizî, *Kalbin Anlamı*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Hayy Kitap Yayınları, 2017), 77-80.

38 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/476.

39 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/454.

40 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/524.

41 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/492.

ancak bu şekilde yetkinleşen ve kişide ahlâki değişim meydana getiren akıldır diyebiliriz. Yine Zünnûn'un bu ifadesinde geçen kalplerin meyveleri sözünü mârifet ve müşahede nurları, sâlikin manevi yolculuğunda edindiği tecrübeleri ve kendisine lütfedilen ihsanlar şeklinde değerlendirebiliriz. Netice itibariyle Zünnûn el-Mısırî'ye göre akıl kalbe karşıt bir manada kullanılmaktan ziyade terbiye edilmiş bir kalp manasında olup idraklenmeyi sağlayan şeydir denilebilir. Bu şekildeki Hakk'ın emirlerine uyarak yasaklarından kaçınmasını sağlayan, ona ahlaki özellikler kazandıran ve sadece O'nun rızasını gözetmeye sevkeden akıl kişiyi mârifet nurlarına ulaştırabilir.

4. Mârifetin Konusu: Tevhid

Mârifetin konusu olan tevhid genellikle "Allah birdir diye hükmetmek" anlamında kullanılan bir kavramdır. Ancak sûfiler bu anlamının ötesinde tevhidi iman, yakîn ve mârifet gibi terimlerle irtibatlandırarak daha kapsamlı manada kullanıp, onun avâm, havâs ve hâssu'l-havâsa ait olmak üzere üç farklı yönüne işaret etmişlerdir. Zünnûn el-Mısırî'nin tanımıyla tevhid, "Allah'ın kuvveti eşyadadır, fakat eşya ile mezc olmuş değildir. O eşyayı vasıtasız yaratmıştır. Her şeyin var oluş sebebi O'nun yaratma ve yapma kudretidir. Ne semaların yüceliklerinde ne de yerlerin derinliklerinde Allah'tan başka idareci yoktur, vehim ve zihin O'nu nasıl tasavvur ve tahayyül ederse etsin Allah o tasavvurun zıddıdır." Serrâc'a göre Zünnûn bu ifadeleriyle avâmın tevhidini tanımlamaktadır. Nitekim Zünnûn'un ifadelerinde işaret ettiği hususlar Ehl-i sünnetin iman esaslarıdır. Hakk'ın eşyaya hululü ve ittihadı mümkün değildir, bilakis O tek ve bir olandır.⁴²

Bir başka ifadesinde ise Zünnûn sûfilerin sıklıkla vurguladığı hususa, tevhidin ameli etkileyen ve seyrü sülûk neticesinde idrak edilebilen yönüne işaret ederek "Tevhid yolunda nefsinin gözetilen kişiyi tevhidi, ateşten kurtaramaz." der.⁴³ Zünnûn el-Mısırî bu ifadesinde tevhidi varlık çerçevesinde ele alarak kişinin kendi benliğine bir varlık atfetmesini Hakk'ın hakiki manada bir sayılmasına engel bir durum

42 Ebû Nasr es-Serrâc, *İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları 2016), 27.

43 İbnü'l-Arabî, *Bir Sûfînin Portresi: Zünnûn-i Mısırî*, 207.

kabul eder. Burada işaret edildiği gibi Hakk'ın karşısında kendi benliğini bir özne kabul etmemek ise sûfilere göre ancak tasavvufi terbiye ile mümkündür. Yine Cüneyd-i Bağdâdî'nin tevhidi "Kadim olanı hâdis olandan ayırt etmek, vatandan çıkmak (maddi ve manevi mesken, makam, mevki ve hallerden ayrılmak)"⁴⁴ şeklindeki tarifi de Zünnûn'un görüşünü teyit eder niteliktedir.

5. Mârifetin Kemali: Yakîn

Sûfiler tarafından bir bilgi türü olarak ele alınan yakîn, her türlü şüpheyi ortadan kaldıracak şekilde kalpte oluşan katî, zarûrî, ilâhî bir bilgi ve nur manasındadır.⁴⁵ Sehl et-Tüsterî'nin "Yakîn, imanın fazlaşmış ve hakikat haline gelmiş halidir."⁴⁶ şeklindeki tarifi genel itibariye sûfilerin yakîn görüşünü yansıtmaktadır diyebiliriz. Nitekim sûfilerin düşüncesinde yakîn, tevhid akidesinin kesin bir bilgiye dönüşmesi ve imanın tahkik edilmesi manalarında kullanılmaktadır.⁴⁷ Zünnûn el-Mısırî'nin yakîne dair ifadelerine baktığımızda ise onun da bir bilgi durumundan bahsettiğini söyleyebiliriz. Zira Zünnûn'un tarifiyle gözün gördüğü her şey ilim, kalbin bildiği şeylerin tümü ise yakîndir. Bu anlamda Zünnûn'un duyuşsal verilerle elde edilen bilgi ve kalple elde edilen bilgi şeklindeki ayrımı sûfilerin anlayışında ön plana çıkan bir bilgi tasnifidir.⁴⁸

Sûfilerin düşüncesinde sıklıkla vurguladığı üzere bilgi ve amel bütünlüğünü dikkate aldığımızda bir bilgi türü olarak yakînin amelden bağımsız olması mümkün değildir. Bu bağlamda Zünnûn yakîn ile zühdü irtibatlandırarak şöyle der; "Yakîn kişiyi kanaatkâr olmaya, kanaatkâr olmak ise zühde davet eder."⁴⁹ Bir başka ifadesinde ise yakînin kişiyi dünyaya dair istek ve arzularından uzaklaştıracağını, bu tür heveslerini azaltacağını belirtir.⁵⁰ Yine Ebû Osman el-Hîrî (öl. 298/910)'nin "Yakîn, yarını pek az düşünmektir." sözü de bu

44 Kuşeyrî, *Risâletü'l-kuşeyriyye*, 433; a. mlf., *Kuşeyrî Risâlesi*, 389.

45 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 532.

46 Kuşeyrî, *Risâletü'l-kuşeyriyye*, 281; a. mlf., *Kuşeyrî Risâlesi*, 263.

47 Başer, *Şeriat ve Hakikat*, 186.

48 Kelâbâzî, *et-Ta'arruf: Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 156.

49 Kuşeyrî, *Risâletü'l-kuşeyriyye*, 281; a. mlf., *Kuşeyrî Risâlesi*, 263.

50 Ferîdüddin Attâr, *Evlîya Tezkireleri: Tezkiretü'l-evliyâ*, 215-216.

anlamdadır.⁵¹ Zira kişinin dünya ile ilgili arzularından uzaklaşması ve geleceğe dair kaygılarının azalması onun zühd sahibi olduğunu gösteren hususlardır. Dolayısıyla Zünnûn'a göre yakîn, kişinin amellerini etkileyerek ahlâkını güzelleştirmektedir.

Öte yandan Zünnûn el-Mısırî yakîne dair herhangi bir tasniften bahsetmemektedir. Ancak Serrâc'ın tasniflerini dikkate aldığımızda Zünnûn'un yakînin farklı yönlerine işaret ettiğini söylemek mümkündür. Misal olarak yakînle ilgili bir sözünde yakîn halinin kişide şu şekillerde tezahür edeceğini belirtmektedir; "Kişi insanlarla ilişkilerinde onlara fazla muhalefet etmez, yaptıkları iyi şeyler sebebiyle insanları övmez ve kusur işleyen kişileri ise eleştirmekten, yermekten uzak durur."⁵² Burada Zünnûn yakîn hâlindeki kişinin, insanlar aracılığıyla başına gelen musibetlerin ya da elde ettiği nimetlerin aslında hakikatte Hak tarafından olduğunu fark edeceğine işaret eder. Serrâc'ın tasnifine göre bu, Allah'ın elindeki güvenen ve halktan bir beklentisi olmayan avamın ve müridin yakînidir.⁵³ Bu seviyedeki yakîn ehli, her şeyin Allah'ın takdiri olduğunu idrak eden ve insanlarla münasebetini bunu bilerek şekillendirendir. Bir diğer ifadesinde ise Zünnûn yakînin yakîni, her şeyde Allah'a bakma ve O'nu görme, her işte O'na müracaat etme, her halükarda O'ndan yardım dilemedir. Serrâc'ın tasnifine göre Zünnûn'un bu ifadesi ise havâssu'l-havâss'ın yâkinine işaret eder diyebiliriz. Nitekim Serrâc bu tür yakîni, yakînin kalplere doğması ve buna tabi olması şeklinde ifade eder. Dolayısıyla mertebe bakımından yakînin en üstün hali, yâkinin kalbin eylemi haline gelmiş olmasıdır.⁵⁴

Sonuç

Zünnûn'un anlayışında tefekkür, riyazet ve ilahi lütuf kavramları mârifetin kaynağı, hayret ve edep kavramları mârifetin nihayeti, muhabbet ise mârifet sahiplerindeki baskın hal şeklinde sunularak mârifetle ilişkilendirilmiştir. Akıl mârifetin idrak aracı, tevhid mârifetin konusu ve yâkin mârifetin yetkinleşmesi manasında değerlendirilmiştir.

51 Kuşeyrî, *Risâletü'l-kuşeyriyye*, 281; a. mlf., *Kuşeyrî Risâlesi*, 263; İbnü'l-Arabî, *Bir Süfînin Portresi: Zünnûn-i Mısırî*, 143.

52 Serrâc, *İslam Tasavvufu*, 69; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 499.

53 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 499; Serrâc, *el-Lüma'*, 65; a. mlf., *İslam Tasavvufu*, 68.

54 Serrâc, *el-Lüma'*, 65-66; a. mlf., *İslam Tasavvufu*, 69-70.

dirilmiştir. Tasavvufta sâlikin süluk aşamasında geçirdiği aşamaları yansıtan bu terimler Zünnûn'un anlayışında mârifet başlığı altında yorumlanmaktadır. Bu bakımdan hal ve makamlar Zünnûn'un düşüncesinde mârifetin bir parçası haline gelen meselelerdir.

Zünnûn genel itibariyle ele aldığımız tüm meselelerde amele vurgu yapmaktadır. Ona göre amel, tasavvufî terbiye ve mârifet için farklı yönleriyle ön plana çıkan başlıca hususlardandır. Zünnûn'un bu yaklaşımı, şer'i ölçüleri ihmal ederek onlara karşı kayıtsız kalan ibâhîlik gibi gruplardan kendilerini ayırttırmaya çalışan sûfîlerin tavrını vurgulayan tasavvuf klasikleri müelliflerinin kendisine sıklıkla atıf yapmasının ve öncü sûfîlerden biri haline gelmesinin önemli sebeplerinden biridir.

Zünnûn el-Mısırî'nin mârifet görüşünde kişi zühd hayatı yaşaması ve çeşitli amellerde bulunması açısından etkin bir durumdayken diğer yandan ilâhî lütfun mârifetin başlıca şartı olması bakımından edilgen durumdadır. Bu itibarla Zünnûn'un düşüncesinde vurgulanan bir diğer husus, ârifin amelleri konusunda titiz olması gerekirken diğer yandan amelini görmemesi gerektiğidir. Sâlik, mârifete ulaşmak için amellerde bulunmalı ve yükümlü olduğu ibadetleri yerine getirmeli, bir diğer ifadeyle bedensel çaba göstermelidir. Ancak bu bedensel çabayla beraber onu asıl gayesine ulaştıran şeyin bu çabası değil Hakk'ın ihsanı olduğunun bilmelidir. Dolayısıyla bu çerçevede kulun edilgenliği fikri ve bilgi-eylem bütünlüğü Zünnûn'un mârifet görüşünü belirleyen başlıca etkenlerdir. Kulun edilgenliği düşüncesi, kişiyi dini yükümlülükler ve tasavvufî terbiyenin gereği olan eylemler konusunda ihmalkar davranma ve önemsememe gibi bir hataya düşürebilir. Ancak Zünnûn mârifet görüşünde şeriat ve hakikat bütünlüğünü vurgulayarak bu tür yanlıgıları önlemektedir. Nitekim başlangıçta mârifetin zahiri ilme karşıt olmaktan ziyade ona tabi ve onun aracılığıyla ifade edilen bir ilim olduğundan bahsetmekte ve mârifetin tezahürünün şer'i ölçülere uymak ve ahlâkın güzelleşmesi olduğunu sıklıkla dile getirmektedir. Bir diğer ifadeyle Zünnûn'un ifadelerinden yola çıkarak bilginin ahlaka dönüşmesiyle yeni bir bilgi ortaya çıktığına ve bu bilginin mârifet olduğunu söyleyebiliriz. Bu genel itibariyle sûfîlerin görüşlerinde rastladığımız bilginin eylemle neticelenmesi, eylemin de bilgiyi gerektirmesi ilkesidir.

Zünnûn el-Mısırî her ne kadar tasavvufu net bir şekilde ilim olarak tarif etmesede mârifet anlayışını incelememiz neticesinde, onun ifadelerinin tasavvufun bir dini ilim olduğu tezini yansıttığını söylemek mümkündür. Bu meyanda Zünnûn mârifet görüşüyle beraber tasavvufun meşruiyetini bir başka deyişle kimlik sorununu açıklayıcı mahiyette bir söylem üretebilmiştir. Bu yönü Zünnûn'u öncü sûfîlerden biri haline getiren bir diğer önemli husustur.

Netice itibariyle şer'i ölçüleri ve mücahedeyi önemsizleştiren kimselere karşı ameli, tasavvufu kural ve yöntemi olmayan bir tavır gibi görenlere karşı ise mârifeti savunan söylemleri, Zünnûn'un tasavvuf geleneğinde önemli isimlerden biri olmasını sağlamış ve onu tasavvuf klasiklerinde bilhassa mârifet bahsinde atıf yapılan başlıca isimlerden biri haline getirmiştir. Tasavvufi gelenekte genel itibariyle mârifet bahsiyle anılan Zünnûn'un anlayışında rastladığımız mârifet görüşü aslında erken dönemin sûfîlerinde örneklerine rastladığımız nefis terbiyesi ve ibadetlerin mârifet sürecinin önemli bir kısmı şeklinde nitelendiği benzer bir yaklaşımdır. Dolayısıyla Zünnûn'u farklı kılan yönü mârifete dair ilk ya da nihai konuşan kişi olması ya da ilk sûfîlerden farklı bir yaklaşım göstermesi değildir. Bundan ziyade onu dönemindeki sûfîlerden farklı kılan özelliği, ifadelerindeki kabiliyet ve yetkinliği sayesinde diğerlerine nazaran mârifeti daha detaylı ve sistematik bir şekilde sunabilmesi ve bu çerçevede mârifetin, Zünnûn'un düşüncesinde tasavvufun merkezî kavramı olarak izah edilmesidir.

Kaynakça

Attâr, Ferîdüddin. *Evlîya Tezkireleri: Tezkiretü'l-evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2012.

Başer, Hacı Bayram. *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-üns: Evliyâ Menkıbeleri*. çev. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul: Huzur Yayınları, 2016.

Hargûşî, Ebû Sa'd Abdülmelik. *Tehzîbü'l-esrâr*, thk. Seyyid Muhammed Ali. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.

- Cebecioğlu, Ethem.** *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Otto Yayınları, 2014.
- Çift, Salih.** “Sûfîlere Göre Bir Bilgi Kaynağı Olarak Mârifet”, *Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu*. ed. Hulusi Arslan, Mustafa Bozkurt. 1/217-232. Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2012.
- Ebstein, Michael.** “Dū l-Nūn al-Miṣrī and Early Islamic Mysticism”, *Arabica* 61/5 (July 2014), 559-612.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid.** *Tasavvufun Esasları*. çev. Ramazan Yıldız. İstanbul: Dehliz Kitaplar Yayınları, 2009.
- Hücvârî, Ali b. Osman el-Cüllâbî.** *Keşfü'l-mahcûb*. thk. İs'âd Abdülhâdî Kandîl. Kahire: Mektebetü'l İskenderiyye, 1974.
- Hücvârî, Ali b. Osman el-Cüllâbî.** *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- İbnü'l-Arabî.** *el-Kevkebü'd-dürrî fi menâkibi Zi'n-Nûni'l-Mısrî: Bir Sûfînin Portresi; Zünnûn-i Mısrî*. nşr. Roger Deladrière. çev. Ali Vasfî Kurt. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2015.
- İsfahânî, Ebû Nuaym.** *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1996.
- İsfahânî, Ebû Nuaym.** *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ: Allah Dostlarının Dünyası*. çev. Hüseyin Yıldız ve Hasan Yıldız. 12 Cilt. İstanbul: Ocak Yayınları, 2015.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir.** *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. thk. Ahmed Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1993.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr.** *et-Ta'arruf: Doğu Devrinde Tasavvuf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Kuşeyri, Abdülkerim.** *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, thk. Yûsûf Ali Bedîvî. Yemame: Dâru'l-Hayr, 2014.
- Kuşeyrî, Abdülkerim.** *er-Risâletü'l-kuşeyriyye: Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

- Muhâsibî**, Hâris. *Akıl ve Kur'an'ı Anlamak*. çev. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- Reis**, Bedriye. "Gazzâlî'ye Göre Bilgi Kaynağı Olarak Mârifet", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2017), 1-40.
- Serrâc**, Ebû Nasr. *el-Lüma' fi târihi't-tasavvufi'l-İslâmî*. thk. Kâmil Mustafa el-Hindâvî. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007.
- Serrâc**, Ebû Nasr. *el-Lüma': İslam Tasavvufu*. çev. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Sülemî**, Ebû Abdurrahman. *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu's-sûfiyye*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2018.
- Tek**, Abdurrezzak. *Tasavvufî Mertebeler Hâce Abdullah Ensârî el-Herevî Örneği*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Tirmizî**, Hakim. *Kalbin Anlamı*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Hayy Kitap Yayınları, 2017.
- Tosun**, Necdet. "Zünnûn el-Mısırî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013. 44/575-576.
- Uludağ, Süleyman**. "Müşâhede". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013. 32/152-153.
- Uludağ, Süleyman**. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2012.

